

ארכלע יהודי

מיהו בעצם לדר, הגובה הקטן של בית החינוך לעוו רים בירושלים, גיבור ספרו של חיים באר, נוצות?

מאת רנה ליטוין

ההבחנה בין עיקר לטפל, בין דמויות לרקע, בתמונה אימפרסיוניסטית בסגנון ה"נקודי" (pointillism), תיעשה בעיני הצופה וממרחק. מה מתבלט לעיני המתבונן ב"סיפס הירושלמי של באר"?

במבט מקרוב יש כמובן צד האב וצד האם, שמלחמת חורמה נטושה ביניהם. כמסורת החסידים והמתנגדים, אלה ואלה מאמינים — בגופך חדש: מחד, דור רביעי לאנשים גועים שדמיונם היוצר הפליג הרחק מעבר למציאות חיהם הסתמית, מבקשי היסוד החסר או היסוד האמיתי, ומאידך, "ליטאים מרי נפש" ומפוקחים, הסומכים בעיקר על מראה עיניים ומשמע אוזניים ומבקשים קיים בחיים. לאלה ולאלה אבות, קרובים ובני-דודים, בקשת רחבה של גוני-ביניים וואריאציות, המוני גיבורים זעירים, מתרוצצים כצבא ליליפוטים על עברי פי לעו הגדול, הפעור, של מר המוות, המצטייר בדמותו של הקברן הצוחק, ריקלין, חולה הסכרת, ששוב אינו מסוגל להרגיש את טעם ה"מתיקות".

במבט מרחוק יותר, מוסטת דמות האם מן המרכז ומתבוננת בעיני הגיבור המספר ("צומח לך כאן אפיר קורוס") במחנה שכנגד, כשגיבוריו הקטנים הם נקודות נקודות היוצרות את מיתארה של דמות אחת: ליליפוט צנק, כמין מריונטה בין שמים לארץ, על עברי פי הלוע הגדול והפעור. זה לדר. הוא הגיבור האמיתי של הספר, הן משום שמאגד בדמותו את מאפייניהן העיקריים של יתר הדמויות, הן משום שגורלו הוא המעסיק את המספר בעקביות לאורך היצירה כולה, מראשיתה ועד סופה.

★ ★ ★

מיהו לדר, הגובה הקטן של בית-החינוך ציבורים? על דרך האירוניה המקאברית שברוח היצירה לדר הוא סג"ג נהור ארכיטיפי וביחוד ממוכן אחד: די להת-בונן במספר סימני היכר הנלווים אליו, כדי לגלות את שושלת אבותיו הספרותיים — שושלת מפוארת, שלדר היא נצר מגוון שלה. איבר קטן ומדולדל, קריקטורה של קריקטורה של הפאלוס העדני הנפילי.

עדיין ניכרים, בו, כביכול, כמה ממאפייני אביו הגדול, הקדמוני: כשד בן שדים הוא חודר לבית דמוי אחד מעשי הלילה הכבדים והשעירים (76) — כמחנך-מדיח הוא מתחרה באם — התגלמות שפיות הדעת וה"פיתחון הליטאי" — ופרע כל עצותיה, בשם בעלי הדמ-

יון והתעוזה הגחשונית. לפחות מנקודת ראותה הוא מסית לדבר עבירה, שונר שורטני ("לדר עשוי לשרוט בלב הילד, שרטת שלא יירפא ממנה לעולם") ובעיקר — מפתה בן מפתים: "לדר" (שלה) — יוצא חלציו של הנחש הקדמוני (154), שאמצעי הפיתוי שלו, על פי מסורת אבותיו עוד מימי גן העדן הוא פיתוח הנטייה לבקש את "הפיקנטריה שבחיים" (48). אבל עד מהרה מסתבר לקורא כי חששות האם אין להן יסוד רציני. כי ככל שמתפתחת עלילת חייו של לדר — (והתבגרות הילד, במקביל) גובר בה היסוד הפארודי-הגרוטסקי, ובמקום השד הגדול והמאיים מתיצב בן דמותו הקטן והבלתי-מזיק: הלא הוא הארכי-לץ-המוקיוני או ה"trickster, זר תמים ומשעשע, מלך השוטים, שעיר-לצואל של היצר, שהקו-בדרן, מזכרת מוצאנו מעולם החי — יצור נחות, חסר היגיון ואבסורדי להצתיק, צירוף פאראדוקסאלי של יומרות פאנטאסטיות בצד אי יכולת לבצע את הפונקציות הטרוויאליות ביותר של חיי היס-יום.

★ ★ ★

כסג"ג נהור אמיתי מאפיין אותו תחביב היפוך היוצרות לשעשוע, אבל כאצל כל "איבער-חוכם" חכמתו מלעיגה על בעליה, והוא מצחיק לא במקום שהתכוון ("ברקאי! ברקאי! הוא הושיט לי יד לשלום ואמר כי יודע הוא שאין, ברקאי" תניכתי, אבל כפי שידוע לכל בר-דעת, ברקאי בשיכול אותיות הוא אברקי שיפרושו ביוונית, "מצאתי"). ברוח אבותיו הבלקיים, אף לדר הוא משיח במהופך, קריקטורה של נביא, המבקש לגאול עולם בצירוף הפאוסטי המפורסם של מדע עם דמיון — "פאנטאזיות של ריאליסטן" — מלתוס והאוטופיה הליני-קיאנית — אך כמוקיון המחליף שמאלו בימינו מתבל-בלת דעתו, והוא מחליף פנטזיה בריאליה, וחיי הופכים מופת לריאליה של מפנטז.

אבל לדר הוא סג"ג נהור במובן נוסף, שבו כמדומה, הם בשבילו משל על דרך הפארודיה: זו הנסבה על העברית: בצד היותו קריקטורה של פאוסט ומפיסטו גם יחד — שטן מוקיוני וקיקיוני — לדר הוא לץ-שד רוחני, לא חושי, אימפוטנטי, ובאורח מובהק ביותר הוא trickster יהודי.

באופן סטייתי מוזר הוא מדע וקרוב ליצר המין, אבל רק בחיבורו של זה עם המוות: צירוף המיטה והמיתה מעסיקו עד בלי די. הוא סיטרא-אתרא במובן של מי שמתעניין מאוד בצד האחר של החיים (כשם שלבו כרוך, לדעת האם, אחרי הדת, "האחרת") ולפי כנה נכמה עדויות, לדר הוא נקרוסיל, אם פאוסט המדען

(מרלו או גיתה) או זה האמנן-הממושטר (אשנבאך) הופך בלחץ יצירי לנביא היופי הנשגב של החושים או התגלמות הכמיהה הנצחית לגוף הארצי בן-החלוף, הפאוסטוסון היהודי שלנו הוא תוצר פחד הגוף, נצר המוסרנות הרבנית הפוריטנית, אינו הסבר קולע יותר לדמותו של לדר מדבריה של בהירה, מי שאכן, "ידעה אותו": "פחד הרעב שיגע אותו" (254) וככל הרעבים מגלה לדר התענינות בולטת במזון — אף זאת על דרך ההיפוך: הצמחונות והטבעונות הופכים אצלו למונומניות ואין כמותו בקי בדיאטות ותהליכי העיכול.

סופו של לדר בא לו, כמובן, מידי עצמו: לדר מתסל את לדר. כי על דרכם של כל המוקיונים הפורי-טניים העוסקים, "בייצור המינימם ותלוקתו" (14) הוא מוקיון הצוי, מעוות, שיצרו מתחפש למצפנו ומתגושש עמו, אבל זוהי התגוששות קרקסית, הן משום שבעליה אינו מודע לתאומים שבבטנו הן משום הדגנרציה האנר-גית הכללית שלו: זהו, "שיסער" שאינו ירה, חוטא שחטאו קטנטנים, רודף נזירות כמו שרודף צמחונים, או כפי שמרמזים דברי האם: דרכו של לדר לגיתנום הצופה בנזירות.

מהו שליחותו של לדר בספר?

★ ★ ★

כסג"ג נהור טיפוסי תפקידו, כמובן, לפקוד עיניים: עיניו של הילד המחבגר, החי בצלן של סתירות ובת-חושה הולכת וגוברת של אבסורד. דרכו וסופו של לדר הם בשבילו משל על דרך הפארודיה: זו הנסבה של חטאו המסורתי של הלץ השדוני, מזכרת עוננו: יהי-רות טווסית ("הר פאו") בצד תמימות, של כל המבקש לתקן עולם פאוסטופיות — מקימי צבא רוחני שאינם מודעים להוויות הבסיסיות של החיים ושל נפש עצמם. אבל כדמות ספרותית-מיתית לדר הוא פארודיה על פארודיה: מעשה ב"trickster ששכת את תפקידו הקלאסי והתניס אל שורותיו של אלוהים, אי אפשר להתעלם מן היסוד הפאתטי שבו: אחרי הכול, פחד הרעב שלו הוא טראומה של רעב ממשי, כשם שהנקרר-פיליות שלו היא מזכרת קור ומוות; והעולם שלו-שלנו באמת מעוות שקשה מאוד לקבל אותו; הצחוק הנקי, הכהיא, נעשה עניין קשה ביותר.

ואולי, בעצם, מעולם לא היה אחרת?

על כן, אפשר שאין זה מקרה שדווקא בהירה, המי-בקשת להכניס את המספר בסוד, "החיים כמות שהם", כאשר, "אין שום דבר אחר, לא למעלה ולא למטה", אומרת: "בוא נראה מה קרה לג'וקר הנחמד שלנו, אולי הוא הלך לאיבוד..."